

ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАБУТТЯ

ВЕРГУНОВ В.А.,

*член-кореспондент НААН,
професор, директор ННСГБ НААН
України*

Процес відтворення об'єктивної та неупередженої історії українського народу в системі цивілізаційного поступу триває упродовж усіх 25 років незалежності нашої держави. Особливе місце в цих дослідженнях посідає вивчення історії науки і освіти як найбільш значущих і визнаних цивілізованим світом здобутків українського суспільства. Одним із яскравих представників плеяди творців, які словом і ділом прославляли нашу країну у світовому вимірі, є видатний учений-агробіолог, державний та політичний діяч, дипломат часів Української революції 1917–1921 рр., людина, яка багато зробила для організації академічної науки в Україні, – професор Соломон Львович Франкфурт.

В останнє десятиліття при розгляді питання про становлення й розвиток в Україні сільськогосподарської дослідної справи як окремої галузі знань, а також як складової культури і природознавства, я вже неодноразово наголошував на видатній ролі в цьому процесі Соломона (Шліма, Шоломона) Львовича (Меїровича) Франкфурта¹. Єврей за національністю, литовець за місцем народження, він, проте, був справжнім українцем, що прославив нашу країну у світі.

Підсумком майже 15 років історичних розвідок стала вперше контекстивно реконструйована автором цієї публікації біобібліографія С.Л.Франкфурта, складена на основі насамперед прижиттєвих періодичних видань, а також доступної частини творчої спадщини.

Народився С.Л. Франкфурт (1866–1954) у м. Вільно (нині – Вільнюс, Литва). Після закінчення Цюрихського університету приблизно з 1892 р. С.Л. Франкфурт працює старшим хіміком, помічником знаменитого вченого-агробіолога професора Швейцарської політехніки Ернста Шульца у хімічній лабораторії Швейцарського інституту для випробування будматеріалів і з-поміж іншого вивчає «розповсюдження лецитину, тростинного цукру й органічних основ... у насінні різних видів». Він став розробником відповідних піонерських методик, передусім для проведення вегетаційних дослідів.

До Російської імперії, складовою якої була Україна, С.Л.Франкфурт повернувся в 1896 р. вже визнаним авторитетом у своїй галузі, володіючи при-

Це сьогодні відзначення 150-річчя від дня народження вченого, одного з організаторів академічної науки в Україні професора С. Л. Франкфурта згідно постанови ВР України від 2 лютого 2016 року, яке відбувається на державному рівні, супроводжують різні пам'ятні ювілейні заходи - тематичні виставки, науково-практичні конференції, теле- і радіопередачі, наукові статті й просто популярні публікації в обласних та районних газетах. Але для багатьох із нас Ім'я Соломона Львовича Франкфурта – видатного ученого-агробіолога, учня К.А.-Тимірязєва, соратника академіка В.І. Вернадського, з яким пов'язане становлення вітчизняної академічної науки й розгортання в Україні системних агрономічних і агрохімічних досліджень, насамперед з вирощування цукрових буряків, залишається відносно малознайомим.

Відомий учений, член-кореспондент НААН, професор В.А. Вергунов у процесі 15-річних глибоких історичних розвідок уперше контекстивно реконструював біобібліографію С.Л.Франкфурта, складену на основі насамперед прижиттєвих періодичних видань, а також доступної частини творчої спадщини.

наймні п'ятьма мовами й маючи тісні творчі зв'язки з провідними науково-освітніми центрами світу. Однак цього було замало, щоб працювати за фахом, оскільки, згідно з чинним тоді законодавством, для професорської посади слід було підтвердити закордонну освіту і вчений ступінь через новий захист дисертації, а для осіб іудейського віросповідання навіть виконання цих вимог не гарантувало працевлаштування. Отримавши наприкінці 1896 р. височайший дозвіл, С.Л. Франкфурт при Імператорському Петербурзькому університеті під керівництвом професора К.А.-Тимірязєва захищає дисертацію на здобуття наукового ступеня магістра агрономії на тему «Про фізіологічну роль деяких складових частин насіння». Публікація цієї праці, а також поява іншої брошури «Методи хімічного дослідження речовин рослинного походження», відразу поставили С.Л. Франкфурта поряд із провідними фахівцями з проведення вегетаційних досліджень.

На початку 1897 р. на пропозицію професора П.С. Коссовича він увійшов до складу новоствореної сільськогосподарської хімічної лабораторії Департаменту землеробства Міністерства землеробства і державних маєностей при Імператорському Лісовому інституті, що фактично відразу стала методичним центром з хімії ґрунтів у країні. Працюю-

чи тут поряд з визнаними авторитетами та майбутніми академіками АН СРСР К.К. Гедройцем, М.М. Тулайковим, членом-кореспондентом АН СРСР В.С. Туткевичем, професором С.А. Захаровим та ін., С.Л. Франкфурт розробляє спеціальну програму першої в країні мережі географічних дослідів з удобрення (у цукробурякових господарствах), яку впродовж 1901–1917 рр. реалізує на українських землях. За його участю секція агрономів X з'їзду руських природодослідників і лікарів, що відбувся у Києві 21–30 серпня 1898 р., затверджує першу в країні методику проведення ґрунтово-агрохімічних досліджень. Як член ґрунтової комісії Імператорського Вільного економічного товариства від жовтня 1898 р. на сторінках його видань друкує низку фундаментальних статей з питань використання гною, а також одним з перших у країні порушує питання про виокремлення галузевої дослідної справи з лона вищої аграрної освіти. Разом із П.С.Коссовичем він доклав багато зусиль для започаткування найкращого на той час галузевого періодичного видання «Журнал опытной агрономии», написав 9 фундаментальних статей до знаменитого галузевого 12-томного видання «Полная энциклопедия русского сельского хозяйства и соприкасающихся с ним наук». У її першому томі у статті «Аналіз ґрунту хімічний»

¹Вергунов В. А. С. Л. Франкфурт і розвиток вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи (1901–1920 рр.) / В. А. Вергунов // Історичні записки : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2006. – Вип. 11. – С. 204–240; Вергунов В. «Храм Соломона» / В. Вергунов // Аграр. тиждень. Україна. – 2016. – № 7–8 (310–311). – С. 24–25; Професор С.Л. Франкфурт (1866–1954) – учений-агробіолог, державний і громадський діяч: повернення із забуття (до 150-річчя від дня народження): наук. доп. / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – К., 2016. – 36 с.

він уперше російською мовою викладає методики проведення вегетаційних дослідів.

У середині 1900 р. С.Л. Франкфурт погодився на пропозицію Всеросійського товариства цукрозаводчиків переїхати до Києва й очолити агрохімічну (насінневу) лабораторію Південноросійського товариства заохочення землеробства і сільської промисловості (Київського землеробського синдикату), яка розпочала свою діяльність в 1898 р. під керівництвом професора П.Р. Сльозкіна. З цією лабораторією, від імені якої С.Л. Франкфурт відвідував різні фахові міжнародні форуми, зокрема, й Міжнародний сільськогосподарський конгрес у Відні в 1907 р., де познайомився з методиками насінневих контрольних станцій Гамбурга, Кіля, Копенгагена, Галле, Відня, кращі з яких згодом адаптував у Києві, загалом пов'язують появу контрольно-насінневої справи в Україні, а досягти її повноцінного розгортання на українських землях вдалося саме завдяки розробленим С.Л. Франкфуртом на новітній науковій основі методикам усього процесу оцінки насінневого матеріалу.

Однак, найвище визнання в Російській імперії та за її межами як учений і організатор галузевої науки С.Л. Франкфурт здобув, очолюючи мережу дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків (з 1 березня 1901 р. по 1918 р. включно), а також коли працював на посаді старшого фахівця сільськогосподарської частини Департаменту землеробства. Згідно з п. 5 §2 Статуту Товариства, дозволялося «облаштувати дослідні поля, лабораторії та школи цукроваріння» з метою «дослідження причин низьких урожаїв цукрового буряку в російському цукробуряковому районі і пошуку заходів для підвищення цих урожаїв». Основні завдання цієї серії дослідів були такі: 1) встановлення потреби рослин у поживних речовинах; 2) з'ясування оптимального співвідношення селітри та суперфосфату і порівняння способів внесення селітри; 3) виявлення оптимальної кількості суперфосфату і томасшлаку за однакової кількості селітри; порівняння дії суперфосфату і томасшлаку; 4) порівняння способів внесення суперфосфату і томасшлаку; визначення дії суперфосфату і томасшлаку при суцільному способі внесення; 5) вивчення впливу дефектних речовин у разі рядкового способу внесення; 6) визначення оптимального розміру міжрядь.

Спочатку мережа дослідних полів охоплювала 6 ділянок у приватних господарствах Волинської, Полтавської, Київської, Харківської та Курської губерній, але вже наступного року до них додалася Подільська губернія, а кількість полів сягнула 15. До початку революційних подій 1917 р. мережа постійно розширювалася, до її складу входило 32 дослідних поля, а «школу С.Л. Франкфурта» пройшли понад 100 нау-

ковців, більшість з яких потім стали творами аграрної слави України.

С.Л. Франкфурт був розробником програм і схем всіх польових дослідів Всеросійського товариства цукрозаводчиків із цукровим буряком, а з 1905 р. – з картоплею та зерновими колосовими. Як вказував один із фундаторів вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи В.В. Вінер, особливістю програми стало «... розділення її на окремі питання, при чому для кожного питання відводилася окрема дослідна ділянка, і кількість ділянок варіювалася в окремих маєтках залежно від того, наскільки цікавим було повторювати той чи інший дослід у різноманітних ґрунтових і культурних умовах». Такий підхід суттєво відрізняв київську мережу від решти галузевих дослідних установ країни щодо програми експериментаторства. Разом із Б.М. Рожественським у 1901 р. С.Л. Франкфурт складає одну з найкращих для свого часу «Інструкцій ставлення дослідів з буряками», а також, мабуть, першу в країні повноцінну методику проведення польового дослідів в сучасному розумінні. Серед іншого у ній відбувся перехід від дворазової до 4-разової повторності.

Учений запропонував розділити експериментаторство в агрономії на дві групи: технологічну (підготовка ґрунту, сімба, догляд) і агрохімічну (вивчення дії гною та мінеральних добрив). Для реалізації наукових завдань другої групи він створив у Києві в 1903 р. одну з найкращих в Російській імперії агрохімічних і контрольно-насінневих лабораторій. До спектру її досліджень входили: 1) аналіз буряків, цукрових продуктів і матеріалів, що використовувалися у цукроварінні; 2) хімічне і колориметричне дослідження палива; 3) хімічний та бактеріологічний аналіз води; 4) аналіз ґрунту, добрив та інсектицидів. Саме в цій лабораторії (пізніше її було реорганізовано в одну із предтеч нинішнього ННЦ «Інститут землеробства НААН») в 1919 р. академік В.І. Вернадський проводив дослідження з подільським каоліном, результати яких доповів у 1922 р. на засіданні Паризької академії наук, що стало першою репрезентацією Української академії наук на міжнародній арені.

Серед численних наукових досягнень С.Л. Франкфурта слід особливо відзначити встановлення ним оптимальних норм висіву озимої пшениці, порівняльний аналіз ефективності різних форм внесення суперфосфату і томасшлаку під озиму пшеницю, а також післядію фосфатних добрив на посівах цукрового буряку. Результати вивчення механізму надходження поживних речовин у цукровий буряк в процесі вегетації стали класичними і увійшли до посібників з рільництва та застосування добрив. На окрему увагу заслуговують розроблені вченим методичні рекомендації щодо проведення агрохімічних досліджень з визначення вмісту в ґрунті гу-

мусу та аміаку, а в рослинах – фосфору й калію.

У 1913 р. за видатний внесок у становлення та розвиток сільськогосподарської дослідної справи і насамперед за опубліковані фундаментальні праці Полтавське товариство сільськогосподарства і правління Полтавської дослідної станції присудили С.Л. Франкфурту золоту медаль товариства. Якщо не брати до уваги орденів Святої Анни III ст. (1912) і Святого Станіслава II ст. (1916), якими було нагороджено колезького радника С.Л. Франкфурта «за відмінно-сумлінну та старанну службу», то за життя лише Україна відзначила його творчий доробок на ниві агробіологічної науки.

Під науковим керівництвом С.Л. Франкфурта за результатами багаторічних польових стаціонарних досліджень було не лише відпрацьовано оптимальну технологію вирощування цукрових буряків, а й запропоновано раціональні підходи до його промислової переробки. За це на Міланській міжнародній виставці сільського господарства у 1905 р. мережа дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків отримала почесний диплом. Нова системна методологія увібрала в себе напрацювання ініціативних попередників і так званих «соціальних патронів», до яких належали граф О.О. Бобринський (його вважають засновником цукрової промисловості півдня Росії), представники родини Терещенків, особливо М.А. Терещенко, батько і син Харитоненки, родини Яхненків-Симиренків, Бродських та ін.² Не випадково згодом перший президент Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук академік АН УРСР О.Н. Соколовський стверджував: «У нас єдиним прикладом... свідомого ставлення практики до науки... були тільки мережа дослідних полів та лабораторія синдикату цукровиків, до яких доклали руки Зайкевич, Франкфурт». Завдяки наполегливості С.Л. Франкфурта протягом 1901–1914 рр. вийшли друком 18 випусків «Праці мережі дослідних полів у приватногосподарських господарствах Південної Росії, що субсидуються Всеросійським товариством цукрозаводчиків під керівництвом лабораторії Південноросійського землеробського синдикату».

Піонерськими стали повідомлення про визначення вологості ґрунту, вивчення нітрофікованої здатності ґрунтів за оптимальних (лабораторних) умов та багато інших. Саме завдяки С.Л. Франкфурту у світовій науковій практиці остаточно утвердилися поняття «культура цукрового буряку» та «культура насіння». Він теоретично обґрунтував, методично підтвердив і практично довів, що за допомогою добрив та сортової агротехніки можна підвищити продуктивність і якість вирощування рослин до 50%. Його напрацювання на цій ниві дали змогу перетворити вітчизняну селекцію на «... велику державну справу». Як на-

² Ильевич С. В. Очерки истории свеклосахарного производства в Украине: люди, события, факты / С. В. Ильевич; под ред. Н. В. Роука. – Нежин: ООО «Издательство «Аспект-Полиграф», 2007. – С. 55–86.

слідок, у 1917 р. площа посівів цукрово-го буряку в Україні становила 310 тис. га (з виходом цукру 150 пудів з десятини), а через 40 років досягла 1,6–1,8 млн га. Серед іншого цьому сприяло ще одне досягнення, яке навряд чи було б можливим без напрацювань мережі дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків, – створення в Україні, насамперед завдяки роботам професора В.Ф. Савицького, однонасінних форм цукрових буряків.

Варто нагадати й інше: С.Л. Франкфурт був блискучим популяризатором цукрових буряків як культури. Найоптимальнішою для цього формою стали публічні лекції та курси для сільських господарів, оскільки висвітлення накопичених знань на сторінках провідних галузевих видань виявилось недостатньо. Перші виступи на «запрошення місцевих сільськогосподарських товариств» розпочалися в 1902 р., а системно як тижневі курси в Києві – з березня 1907 р. Загалом С.Л. Франкфурт виступив з лекціями й доповідями практично в усіх регіонах, де вирощували цукрові буряки.

Про видатні професійні здібності С.Л. Франкфурта залишили спогоди й члени Німецького сільськогосподарського товариства на чолі з професором А. Дахлеманом, які 20 серпня – 15 жовтня 1913 р. відвідали Всеросійську сільськогосподарську, фабрично-заводську, торговельно-промислову та науково-художню виставку в Києві. У павільйоні «Цукрова промисловість» 9 жовтня вони із захопленням прослухали його доповідь «Умови та перспективи російського виробництва цукру», в якій С.Л. Франкфурт розповів, за допомогою чого країна за останні 25 років майже вп'ятеро збільшила виробництво цукру і довела його до 112,5 млн пудів, небагато поступаючись своєму основному конкуренту – Німеччині; як завдяки новітнім науковим напрацюванням у питанні агротехніки вдалося підвищити вміст цукру з 11,6 % у 1881 р. до понад 18%; в якій спосіб можна досягти європейських стандартів переробленої сировини. Такі виступи утверджували не лише міжнародний, а й загальнодержавний авторитет С.Л. Франкфурта, що було набагато складніше, оскільки, як відомо, «нема пророка у своїй Вітчизні».

За сприяння С.Л. Франкфурта 9 грудня 1909 р. Всеросійське товариство цукрозаводчиків вирішило організувати поблизу Миронівки Центральному дослідну станцію з культури цукрових буряків. С.Л. Франкфурт разом з О.Ф. Нестеровим, першим її директором С.М. Тулайковим та О.К. Філіповським підготували першу її програму. Повноцінну наукову діяльність ця установа під назвою Миронівська дослідна і селекційна станція (нині – Миронівський інститут пшениці ім. В.М. Ремесла НААН України) розпочала в 1912 р.. До речі, саме за результатами проведених під керівництвом С.Л. Франкфурта досліджень (1913–1914 рр.) тут було розроблено й випро-

бувано унікальну комбіновану сівалку для одночасного внесення добрив і висівання насіння. Мабуть, не випадково в науково-агрономічних колах Миронівську станцію називали Соломоновим Храмом. Після відвідування цієї установи 12 червня 1918 р. В.І. Вернадський залишив запис у своєму щоденнику: «Був у Соломона Львовича Франкфурта і оглянув великий науковий інститут, створений ним при синдикаті цукрозаводчиків...».

І ще один приклад державного визнання авторитету С.Л. Франкфурта. Департамент землеробства в умовах воєнних дій Першої світової війни вирішив витіснити Німеччину зі світового ринку експорту бурякового насіння. Для цього потрібно було розширити його вітчизняне виробництво. Як наслідок, у 1915 р. було виділено 40 тис. руб. на «створення селекційного відділу» при Миронівській станції «під керівництвом С.Л. Франкфурта». Творчі успіхи станції восени 1916 р. стали у нагоді навіть Товариству сибірських інженерів, яке провело спеціальні дослідження з цукровими буряками з метою розвитку в Сибіру цукрової промисловості. Методологічною основою цих досліджень стала книжка С.Л. Франкфурта «Що потрібно знати землеробу, щоб успішно вирощувати цукровий буряк», яку виставком Всеросійської сільськогосподарської виставки в Києві (1913 р.) відзначив спеціальною нагородою.

У складні 1918–1919 рр. С.Л. Франкфурт, очолюючи науково-дослідний відділ Голоцукру, взяв на себе й загальне керівництво Миронівською станцією, тим самим фактично врятував її від ліквідації і навіть сприяв подальшому розвитку досліджень. У розпал громадянської війни установі було передано Яхнянську ферму, нову сільськогосподарську техніку, зокрема парову молотарку та мінеральні добрива, що дало можливість продовжувати дослідження. С.Л. Франкфурт дав назву й першому знаному в світі сортові пшениці озимої м'якої – Українка 0246. Цей сорт методом індивідуального добору в 1915 р. створив селекціонер В.Є. Жолткевич разом з І.М. Єремєєвим та Л.І. Ковалевським від імені Миронівської станції, який у 1922 р. було передано на сорто-випробування, а в 1929 р. внесено до Державного реєстру СРСР.

Більш «затребуваними» (і саме для України) стали починання С.Л. Франкфурта вже після революційних подій лютого 1917 р. революції в Росії. Так, він був фундатором Київського обласного союзу хіміків (1917), членом правління Союзу промисловості, торгівлі, фінансів та сільського господарства (1918), товаришем (заступником) міністра земельних справ, а також продовольства Центральної Ради та Української Держави гетьмана П. Скоропадського, членом Вищої земельної комісії УНР, завідувачем селекційно-насінневого відділу Голоцукру (1920) та членом Комісії з товарообміну

з Центральними державами (1920). С.Л. Франкфурт був також одним з ініціаторів проведення історичного, але сьогодні практично забутого, Першого Всеукраїнського аграрно-економічного з'їзду в Києві 22–26 жовтня 1917 р. За доповіддю С.Л. Франкфурта з'їзд визнав цукровиробництво основоположною складовою існування української державності³ і постановив створити у Харкові науково-освітню Академію хліборобства і лісівництва.

Вкрай важко було С.Л. Франкфурту відстоювати інтереси вітчизняної цукрової промисловості у 1918 р. як членові Дорадчого комітету при III цукровому департаменті виробництва і постачання цукру Мінпроду, який був створений відповідно до рішення Ради Міністрів УНР 10 березня 1918 р. разом із відділом організації посівної площі цукрових буряків та підвідділу фінансування цукрових підприємств. На нараді 30 березня 1918 р., що відбулася під головуванням очільника відомства М.М. Ковалевського з його провідною тезою «... про значення цукрової промисловості для благоустрою України...», незважаючи на зменшення площ посівів цукрового буряку у Київській, Подільській, Волинській, Херсонській, Полтавській, Чернігівській і Харківській губерніях з 655 728 у 1914 р. до 370 608 десятин станом на серпень 1917 р., С.Л. Франкфурт заявив, що це сталося через безвихідь та непродуману політику уряду (як цінову, так і організаційно-законодавчу). Після провалу посівної компанії 1917 р. ситуація з урожаєм 1918 р. виявилася ще загрозливішою, коли за її процес почали відповідати на місцях так звані земельні комітети. Не краща ситуація спостерігалася в існуючих економіях та цукрових заводах. За всім цим стояла більшовицька агітація – «грабуй нагробане». Для виходу з ситуації, на переконання С.Л. Франкфурта, потрібні були позики, не як раніше у 500 млн руб. із розрахунку 5 руб. на пуд цукру, а вдвічі більше, «...якщо цукрова промисловість повинна існувати...». Присутні його підтримали і проголосували за відповідну постанову.

На окрему увагу заслуговує участь С.Л. Франкфурта в організації Української академії наук (нині – НАН України) та його внесок у утвердження аграрної академічної науки в Україні. Сільськогосподарський вчений комітет України (СГВКУ) при профільному міністерстві (який розпочав свою діяльність 1 листопада 1918 р. на чолі з В.І. Вернадським) він очолював у надзвичайно складний час в житті України, а саме: з 29 квітня 1919 р. по 6 грудня 1920 р.. Ідея створення Вченого комітету при Міністерстві земельних справ як «...дорадчого органу...» для «...об'єднання праці фахівців із дослідного діла, а також з природно-історичного дослідження України» датується кінцем 1917 р. Пізніше на основі організаційних напрацювань СГВКУ через Науково-консультаційну раду НКЗС УСРР

³ Шарлемань. 1-й Всеукраїнський Агрономіческо-Економіческій Съезд / Шарлемань // Хозяйство. – 1917. – №№ 43–46. – С. 415.

22 травня 1931 р. було створено сучасну Національну академію аграрних наук України.

Не менш активною була й громадсько-політична діяльність С.Л. Франкфурта у часи українських революцій, насамперед як члена конституційно-демократичної партії (1917–1920). Як виявилось, в українську державність він повірив сильніше, ніж більшість його сучасників-українців. Згідно з наказом Гетьмана всієї України по Міністерству земельних справ від 18 серпня 1918 р., Соломона Франкфурта призначено членом Ради Міністрів з 16 цього серпня. Її головою став М.А. Кухаренко, а заступником – М.М. Левицький. Серед 32 членів Ради: М.Ю. Шаповал, П.І. Гавсевич, Ф.Й. Зайко-Заїкін, П.А. Тутковський, К.І. Осьмак, Є.П. Архипенко та інші відомі українські політичні та аграрні діячі. Найбільш продуктивно С.Л. Франкфурт працює в Аграрній комісії при Міністерстві земельних справ. До речі, до її складу входили також ректор Королівської Вищої сільськогосподарської школи в Берліні професор Аухаген і старший землемір Міністерства хліборобства у Пруссії Брюнін. С.Л. Франкфурт був причетний до розроблення ряду законів та принципів земельної реформи Української Держави. Архівних документів щодо діяльності С.Л. Франкфурта в Міністерстві продовольчих справ обмаль. Відомо, що станом на 2 жовтня 1918 р. він був на посаді товариша (заступника) міністра, де його функції були, скоріш, представницькі і пов'язані із зовнішньоекономічним напрямом.

Є підстави стверджувати, що телеграма по прямому телефонному зв'язку тодішнього наркома землеробства Д.З. Мануїльського щодо виклику С.Л. Франкфурта та його заступника по комітету О.А. Янати до Харкова після обговорення на засіданні Президії СГВКУ 13 вересня 1920 р. остаточно змусила С.Л. Франкфурта прийняти рішення про еміграцію з України спочатку в Німеччину, а потім до США. Колегіальна відмова направити своїх керівників до Харкова, скоріш, була не випадковою, оскільки ВУЧК із серпня 1920р. розпочала системні переслідування своїх партійних опонентів. Так, 19 серпня були заарештовані учасники Всеукраїнської конференції партії меншовиків зі звинуваченнями у контрреволюційній діяльності, а в ніч проти 9 вересня 1920 р. – делегати чергового з'їзду партії лівих есерів (інтернаціоналістів). Навіть ухвала декрету РНК УСРР про поліпшення матеріального стану вчених, спеціалістів і заслужених діячів літератури та мистецтва не ввела С.Л. Франкфурта в оману. Не зупинила від'їзду за кордон і згода Президії СГВКУ організувати у своїй структурі за ініціативою С.Л. Франкфурта передвісника теперішнього Інституту біоенергетичних культур та цукрових буряків НААН, а також Українського науководослідного інституту цукрової промисловості у вигляді Комітету цукрово-буряко-

вої культури і цукрової промисловості із жовтня 1920 р. Ця сторінка історії цукровиробництва в Україні потребує подальших досліджень.

У 1922 р. С.Л. Франкфурт, з огляду на реалії післявоєнного часу, робить пропозицію уряду УСРР щодо закупівлі насіння цукрового буряку в Німеччині, однак її було сприйнято як спробу габсбургів передачі «бурякового насінництва в концесію». Відомий українсько-радянський профспілковий діяч К. Тараненко навіть звернувся особистим листом до В.І. Леніна, щоб зірвати цю угоду, і домогся свого, діставши відповідну підтримку у вождя пролетаріату. Тим самим у радянській історії було офіційно розпочато період забуття «творця Храмів Соломонових», серед яких, крім Миронівської станції, ще й так звані «капліці» у вигляді всевітньовідомих інститутів: біоенергетичних культур та цукрового буряку НААН, рослинництва ім. В.Я. Юрева НААН, сільського господарства степової зони НААН та ін.

«Цькування» С.Л. Франкфурта системно продовжувалося до самої його смерті. Хоча, в 1920-х роках були окремі спроби об'єктивного висвітлення діяльності С.Л. Франкфурта. Першим зробив це професор В.В. Вінер у своєму курсі лекцій за 1922 р., в якому назвав С.Л. Франкфурта «... талановитим й енергійним керівником... з великою науковою ерудицією...» і оцінив результати діяльності мережі дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків як такі, що «... становлять видатний інтерес не лише для бурякоцукрового району, а й для всіх дослідників чорноземної Росії». Другим прикладом став підручник професора С.І. Городецького (який працював разом з С.Л. Франкфуртом у науково-дослідному підвідділі Київського губ земвідділу керівником Бюро мережі дослідних полів регіону) для підготовки фахівців з культури цукрового буряку «Культура цукрових буряків на Україні».

С.Л. Франкфурт пішов із життя 18 листопада 1954 р., у віці 88 років, під час відпочинку у санаторії Saw Mill River у м. Іонкерс, штат Нью-Йорк, США, де і був похований. У нього залишилося двоє синів, Марк (1898 р. н.) і Борис (1905 р. н.), і дві доньки – Лідія (1901 р. н.) і Дженні. Про їхню долю практично нічого не відомо. Відомостей про дружину С.Л. Франкфурта Дебору Матц (1868–1944) також майже не вдалося знайти.

Творча спадщина С.Л. Франкфурта налічує понад 260 наукових і науково-популярних праць російською, українською, німецькою та англійською мовами, які стосуються питань агрономії, аграрної економіки, агрохімії, переробки сільськогосподарської продукції, методології, організації галузевого дослідництва та ін. На сьогодні 125 з них є у вільному доступі в бібліотечних фондах України. Переважна більшість публікацій підписана – С.Л. Франкфурт, С. Франкфурт чи Solomon Frankfurt, незнач-

на кількість – Ш.М. Франкфурт. Трапляються також криптоніми – Ш., Ф., С.Ф., С.Л. Серія його авторських науково-популярних книг не втратила актуальності й дотепер. Серед них особливо відзначимо брошуру «Аграрна реформа та цукрова промисловість» (1918) і статтю «Цукрова промисловість на Україні», основні висновки яких повністю відповідають найважливішим сучасним потребам і європейським прагненням України. Низка його фундаментальних праць щодо тарифної політики на сільськогосподарську продукцію, її експорту та імпорту, спеціалізації аграрного виробництва тощо заклала теоретико-методологічні та практичні основи становлення аграрно-економічної науки в Україні. Тому С.Л. Франкфурта разом із професорами В.Г. Бажаєвим, С.Ф. Веселовським, П.Р. Сльозкіним, О.Ф. Фортунатовим та академіком ВУАН В.А. Косинським можна вважати одним із фундаторів цього напряму академічної науки в Україні.

На завершення ще раз підкреслимо вагомий роль в організації в Україні на початку минулого століття системи науково-освітнього забезпечення розвитку сільського господарства, як відповідного сектору економіки, унікальної особистості європейського типу, енциклопедиста, потужного генератора нових ідей, ученого, який умів втілювати наукові результати в практику, – С.Л. Франкфурта. Упродовж 1901–1920 рр. він був причетний до розроблення більшості законодавчих документів, що регламентували систему галузевого дослідництва, та наукових програм діяльності практично всіх створюваних у той час на українських землях дослідних інституцій агрономічного спрямування.

З огляду на наведені вище матеріали, є сподівання, що Україна разом із Литовською Республікою, Державою Ізраїль, ФРН, Сполученими Штатами Америки найближчим часом організують відповідні заходи з увіковічення пам'яті професора С.Л. Франкфурта. Принаймні наша країна може подати приклад – до офіційних щорічних святкувань 18 листопада 2016 р. відповідно до постанови Президії НААН (протокол № 13) планується встановити іменний пам'ятний знак (з написом трьома мовами – українською, литовською та на івриті) в селищі Центральному Миронівського району Київської області, випустити поштову марку і пам'ятну монету. Видається справедливим назвати іменем цієї безперечно видатної особистості одну із вулиць Києва – міста, в якому С.Л. Франкфурт проживав близько 20 років (мешкав він за адресою: вул. Кузнечна, 14, нині – вул. Антоновича, фактично по сусідству із представником відомої сім'ї цукрозаводчиків і меценатів О.М. Терещенком), а також в м. Боярка, в якому С.Л. Франкфурт проживав у літній період, починаючи від 1907р., і відстоював його інтереси у складні революційні часи як депутат Київського губернського земського зібрання.